

הערן של אי-הוודאות

ראובן צור / טקסט, קורא, עולם:
סגנון ההכרעה של המבקר המובלע
ושל הקורא בשר ודם,
הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1996

וכבר, לפני שפתחתי, מתרוצצים בי כל מיני דחפים מנוגדים: מצד אחד – לסכם את תוכנו של הספר בניסוח מדעי למהדרין; ומצד שני – להסביר מה כל-כך נחמד בו ומה קצת מעצבן; מצד שלישי – להסביר את מגמתו התיאורטית על רקע מדע הספרות בן-זמננו ועל רקע התפתחות מחשבתו של המחבר – ומצד רביעי – פשוט לתאר את האיש, את הטמפרמנט שלו, את הרקע התרבותי שלו, את סגנון עבודתו כחוקר וכמורה. מה עושים במקרה כזה? ברורים, מדרגים, מסלקים את המיותר ומגישים לקורא משהו ברור, פחות או יותר. אבל מהספר שלפנינו למדתי שלפעמים מותר ואפילו צריך להישאר זמן מה באי-הוודאות, להיות מודעים לה ולדווח עליה ללא מורא. אמנם, צור מטפל בעיקר באי-הוודאות שמעוררת קריאה בטקסט ספרותי משובח; אי-הוודאות היא התגובה הנפשית שמחברי טקסטים ספרותיים מבקשים לעורר בקוראים. ואולם, קוראים ומבקרים רבים, שאינם סובלים לשהות במצבי אי-וודאות ממהרים להגיב על הטקסט הספרותי בדרך ה"מחדדת" או "מחליקה" את רושם המשטוש, הם מדחיקים את היסוסי הפרשנות שלהם, שואפים להמשגה של משמעות הטקסט בכל מחיר, ונותנים לו פירוש ה"מבהיר" את משמעותו, אך קוטל את ההתנסות המיוחדת, הלא-רק-קונספטואלית, שאותה דווקא מבקש המחבר לעורר בקורא. ואולם, אי-הוודאות היא בעיני צור גם ערך מוסרי, כפי שאפשר ללמוד מהנספח לספר, "הודאת הספרות והחינוך וערכים". שם הוא מצטט מחקרים שלפיהם חוסר היכולת לסבול מצבי אי-וודאות מאפיין בני-אדם הנוטים גם לגיבוי נחרץ של הזר והבלתי-מוכר, לחשיבה סטריאוטיפית ולעמדות פוליטיות פאשיסטיות,

ולפיכך, הוא טוען, מורה המעורר בתלמידיו פרשנות ספרותית שאינה מתחמקת מאי-הוודאות, תורם גם לשיפור דפוסי התגובה שלהם כאזרחים וכבני קהילה הסרוגנית. כלומר, סובלנות היא במידה רבה תכונה של אדם המסוגל לשהות במצבי אי-וודאות. לעומת זאת, פרשנות ספרותית צרה, הפותרת את חידות הטקסט באופן חד-משמעי (הוא מכנה אותה "צפנת פענח"), כגון זו הנוטה לאלגוריוזיה של יצירות שלמעשה אינן אלגוריות אלא סמליות-מעורפלות, מעידה לדעתו על נהייה אחר הוודאות ועל סגנון אישיות (ככל שהוא משתקף בפרשנות) שאינה מסוגלת לסבול דו-משמעות ואי-וודאות. כפי שאפשר להבין מיד, ראובן צור מתעניין בהיבט הפסיכולוגי של תגובת הקורא על הטקסט הספרותי ובקשר שבינה לבין תכונותיו של הטקסט הספרותי. בעבודותיו בעשר השנים האחרונות, החל מהדרך ל"קובלה תאן": גישה קוגניטיבית (1987, באנגלית), ובעיקר בספרו המסכם לקראת תיאוריה של פואטיקה קוגניטיבית (1992, באנגלית), הוא מנסה לבנות בסיס מדעי-תיאורטי יציב ובר-מידה לרושם שהקורא מקבל מקריאה בטקסטים ספרותיים ואף מרבים מסוימים שלהם (מצלול, תזוה, לשון פיגורטיבית), ואת הבסיס הזה הוא בונה ממושגי הפסיכולוגיה הקוגניטיבית; כלומר, הוא מבקש להגדיר את איכויות הטקסט ואת האינטואיציות של הקורא במונחים מתחום הפסיכולוגיה הקוגניטיבית, ואף מתחום הפסיכואנליזה. הוא מתעניין, למשל, בקשר בין רשמים ספרותיים לבין מצבי טראנס והיפנוזה, וכן – בספר זה במיוחד – בינם לבין תהליכי הפשטה מסוגים שונים ("הפשטה יצירתית" לעומת "הכללה ריקה"), גשטאלט, סיגור מהיר ומושהה, ביטול-מובחנות והעדד-מובחנות ועוד. לעתים נדמה שהוא מנסה לעשות את הבלתי-אפשרי: למצות בעזרת הסברים והגדרות מדעיים, שניסוחם מחייב קונספטואליזציה חמורה, מהויות שהן לדעתו

בלתי קונספטואליות מטבען. בזה מיוחדת הגישה המחקרית של ראובן צור: בניסיון לתפוש מהויות חמקניות ובלתי-נתפשות בחשיבה אינטלקטואלית חדה ומבריקה עד מאוד, ולנסח את חוקיותן בניסוחים מדעיים קפדניים, שלעתים מתקרבים לסגנון של מחקרים במדעי הטבע. אובייקט המחקר שלו הם המצבים הלא-קוגניטיביים שהטקסט כופה על הקורא בעזרת אימפרסיות ועירות, מעורפלות והיפנוטיות, אך שיטות המחקר שלו וסגנון הכתיבה שלו הם ההפך הגמור מאימפרסיוניזם, ולעתים, במאמץ לשכנע קורא מובלע, שכלתני ומדעי (עמיתים?), הוא אף נוטה לטיעונים היפר-שכלתניים, אשר מבעדם מבצבצים ביטויי סגנון אחר של צור, משחקי, לא-מכופתר, מתבדח (חלק ניכר מהדוגמאות שלו הן בדיחות ואנקדוטות), ספונטני-דיבורי, סגנון המבטא את האישיות הפתוחה לחוויה ספרותית אותנטית, כפי שצור עצמו מבין אותה.

הניגודים הללו, והמתח בין קצותיהם, מייחדים את כתיבתו המחקרית והפרשנית של ראובן צור. מי שמכיר את האיש, ולו רק על-פי פרסומיו, יודע שיש כאן תופעה נדירה, שצור עצמו כינה אותה במונח "ורסאטיליות", היינו, אישיות רב-צדדית, בעלת כשרונות מגוונים, המסוגלת להתמצא ולהתמחות בתחומים שברך-כלל מתחלקים בין בני-אדם שונים. צור הוא פרופסור לספרות עברית באוניברסיטת תל-אביב והוא גם מתרגם מחונן, כפי שמעיד ספר תרגומי הסוגים שלו, גיזת זה"ב (1988). את מחקריו הוא מבסס גם על הספרות החדשה – שירה וסיפורת – גם על שירת ימי-הביניים, גם על הספרות העברית וגם על ספרות אנגלית, צרפתית, גרמנית והונגרית (בעיקר שירה).

ניגוד נוסף, שהוא בעייתי ונוגע ללב גם יחד, הוא בין המסר של פתיחות לאי-וודאות לבין עוצמת המעורבות הרגשית והערכית שצור משדר, בכל הנוגע לחוויות אסתטיות ולפרשנות ספרותית. טעמו הספרותי של צור

נוטה בכירור לסימבוליום, אותו זרם שטיפח את רושם הערפול. שורשי חינוכו כפרשן וכחוקר נעוצים ב־"New Criticism" ובמקבילותיו בפורמליזם האירופי (אפילו בספר הנוכחי הוא ממשיך לצטט את שקלובסקי, דיצ'ארדס, ולק וורן, וימסט ואחרים, שהיו נותני הטון בשנות השישים). מאבקו בפרשני ספרות המצמצמים את משמעות הספרות לכדי מסר אידיאולוגי הוא המשך ישיר למאבקים שניהלו הסימבוליסטים והפורמליסטים נגד גישות פדשנות "חוץ-

ספרותיות". צור אינו חש עד כמה הוא שבי - כמו כל אחד מאיתנו - בטעמו האישי כקורא ובהעדפותיו כפרשן. הוא אינו חש עד כמה המטען הזה, יחד עם גורמים אישיותיים, קובע את מה שהוא מכנה "סגנון ההכרעה של המבקר ושל הקורא", כולל שלו עצמו. זה בולט במיוחד בפרק המרתק כשלעצמו, שבו הוא מנתח שתי פרשנויות ל"עידו ועינים" של עגנון, של הלל ברזל ושל גרשון שקד, ומציע פרשנות משלו. האם הפתרונות השונים שפרשנים שונים נתנו לשאלת זהותה של גמולה הם רק תוצאת סגנון

ההכרעה האישי שלהם (בחיים בכלל), או גם, ואולי בעיקר, של אסכולת הפרשנות שעליה התחנכו ושל הידע הספרותי שצברו? בנקודה זו צור זונח במקצת את מצוות אי-הוודאות. אבל האם אפשר אחרת? האם אי-וודאות רדיקלית (שגם צור אינו ממליץ עליה, ככל הנראה) יכולה להיות מניע לעבודתו של איש-רוח? את השאלה הזו אני מפנה גם לנספח הנזכר, ולהמלצותיו החינוכיות: האם אי-וודאות צריכה להיות סיסמה חינוכית? אולי, בתנאי שגם עליה חל הכלל של עצמה. ■

מיכל חפר

"כי הדם הוא הנפש"

דברים י"ב פ-כ"ג

מקדים את שקצרה עיננו לגעת בצמרות החפש אל תבכו את המת החי	אדם לדתו מותו נוגע שעון זמנו זהב-חולו הנודד בפוך צפרי נפשו פסלי מסכותיו אצטרבלי מבוכתו.
ברכו את החי על המת טביעת אצבעותיו נמר לבו פרחי פניו תנועת עורקיו הנבהלת ראשו הנשמט על חוט טבורו	פח נפשו דמו בכפו מזדכה. ראשו כבול לנמל גופו על חוט חיים מרחם.
אשכול פעמוני גופו מנחה מלכות.	אורז מזודותיו האחרונות כמתכוונן לדרכו לא בידים ריקות לצאת בשער.